

TA'LIM EKOTIZIMINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING JAHON TAJRIBASI VA UNDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Raximova Umidaxon Abduraimovna

TATU, Reja va moliya bo'limi boshlig'i

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: innovatsiya, ta'lim tizimini boshqarish, ta'limda xizmat ko'rsatish, innovatsion faoliyat, innovatsion iqtisodiyot asosida ta'limni boshqarish.

Annotatsiya

Aksariyat rivojlangan davlatlardagi iqtisodiy o'sish avvalombor yuqori samarali iqtisodiy innovatsion tizimlarga asoslangan. Oxirgi yillarda ushbu davlatlarda yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati iqtisodiyotga yangi ilmiy bilimlarni muvaffaqiyatli va keng miqyosli joriy etish hisobiga ro'y berdi, shu bois innovatsiyalar sohasi miqyos jihatdan o'lgan va shakl jihatdan turli-tuman davlat ko'magini oladi. Shu bois mahalliy OTM fanini moliyalashtirish va innovatsion faoliyatni rivojlantirish jarayonlarini tahlil qilish uchun xorijiy tajribani tahlil qilish maqsadga muvofiq.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024 LWAB.

Mazkur masalada jahon rivojlanishining texnologik o'zagini tashkil etuvchi davlatlar: AQSH, Yaponiya, Germaniya, Angliya, Fransiya hisoblanadi. Rivojlangan davlatlari tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, firma-inkubatorlarning miqdor jihatdan ustunligiga qaramay, samarali innovatsion tizimning o'zagini baribir markazda tadqiqot universitetlar hamda kichik innovatsion firmalar, shu jumladan xatarga moyil firmalar bo'lgan ilmiy parklar tashkil etadi. Tadqiqot universitetlari jahon fanining eng yirik markazini, fundamental tadqiqotini tashkil etish shakllaridan birini, oliy ta'lim muassasining alohida turini o'zida namoyon etib, uning funksional vazifalari yangi bilimni yaratish hamda ijodiy qobiliyatga ega va ilmiy-texnologik rivojlanishi keskinligi sharoitida kutilmagan holatlarda eng maqbul qarorlarni qabul qila oladigan eng yuqori toifadagi mutaxassislarni tayyorlash hisoblanadi. Bunga AQSHdagi Prinston va Chikago universitetlari, Parijdagi Sorbon universiteti, Londondagi Kembridj universiteti, Germaniyadagi Filips-universiteti va boshqalarni kiritish mumkin.

Hozirgi kunda sanoati rivojlangan davlatlarning uchta eng asosiy ilmiy-innovatsion rivojlanish modelini ajratish mumkin:

- ilmiy-ishlab chiqarish siklining barcha bosqichlarini, odatda ilmiy-innovatsion salohiyatining ulushi yuqori bo'lgan mudofaa sektorini qamrab olgan keng miqyosli maqsadli loyihalarni amalga oshirishga va fanda yetakchilikka intiluvchi davlatlar (AQSH, Angliya, Fransiya);
- yangiliklarni yoyish, qulay innovatsion muhitni yaratish, iqtisodiyotning butun tarkibini rasionallashtirishga intiluvchi davlatlar (Germaniya, Shveysiya, Shveysariya);
- yangiliklarni innovatsion infratuzilmasini rivojlantirish, jahon ilmiy-texnik jarayoni yutuqlariga ta'sirchanligini ta'minlash, fan va texnologiyalar sohasida turli sektorlarning harakatlarini

muvoqilashirish yo'li bilan rag'batlantiruvchi davlatlar (Yaponiya, Janubiy Koreya) ¹.

Xorijda oliy ta'lim muassasalari, avvalombor universitetlar, o'quv asosiy ilmiy markazlari hisoblanadi. Ularning ayrimlari hozirgi kunda yetakchi milliy, hattoki xalqaro miqyosidagi ilmiy-talqiqot tashkilotlariga aylangan.

OTM fanining roli va ahamiyati, ayniqsa hozirgi jahon iqtisodiyotining yetakchi davlatlarida, ularning raqobatbardosh ustunliklarini, hayot uchun muhim bo'lgan aholi farovonligi, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot va madaniyatni rivojlantirish muammolari yechish uchun moddiy, moliya va inson resurslaridan unumli foydalanish imkoniyatlari va darajasini tobora yuqori darajada belgilab beradi.

Davlat tomonidan to'g'ridan-to'g'ri moliyashtirish bilan birga OTMlarda ilmiy tadqiqotlarni olib borish uchun davlat grantlari va maxsus jamg'armalar tizimi keng quloch yo'gan. U nafaqat AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniyada, balki Koreya Respublikasi, Tayvan, Singapur, Gonkongda ham keng yoyilgan. Bu yerda oliy maktablardagi ilmiy tadqiqotlar sanoat, xususan eksportga qaratilgan tarmoqlarni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu davlatlarda ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasalari va ular huzuridagi ilmiy markazlar tashkil etilgan, aspiranturada tadqiqotlarni olib borish uchun alohida stipendiyalar berilgan, o'qituvchi-talaba munosabati yaxshilangan.

Rivojlangan davlatlardagi oliy ta'lim muassasalari, avvalombor, ularning universitetlari an'anaviy tarzda ilmiy tadqiqot va ishlanmalar tizimi bilan integratsiyalashgan, ayrim davlatlarda esa (AQSH, Buyuk Britaniya, Kanada, Yaponiya) ular fundamental fanning bazasi hisoblanadi.

Oliy ta'lim va fan integratsiyasining eng keng tarqalgan shakli OTM tomonidan shaxsiy dasturlar bo'yicha hamda davlat va xususiy tashqi tashkilotlar buyurtmalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni olib borish hisoblanadi. Tashkiliy mexanizmlarga keladigan bo'lsak, bu sohada katta tafovutlar mavjud. AQSH va Buyuk Britaniyada OTM fani laboratoriya, ilmiy markaz va institutlarda mujassam bo'lib, ularda tadqiqotlar mustaqil tarzda yoki tashqi tashkilotlarning ishtirokida yoki ularning nazorati ostida olib boriladi. Universitetlardagi tadqiqot bo'linmalarida magistrant va doktorantlarning dissertatsiya ishlari tayyorlanadi.

Germaniyada ilmiy-tadqiqot ishlari hamda ilmiy-tadqiqot tajriba-konstruktorlik ishlari mamlakatning yetakchi ilmiy markazlari bilan hamkorlikda olib borilib, ularning faoliyati Nemis ilmiy hamjamiyati, M Planka jamiyati yoki boshqa korporativ birlashmalar tomonidan muvoqilashiriladi. Fransiyada fanni eng asosiy muvoqilashiruvchi organ Milliy ilmiy tadqiqotlar markazi hisoblanadi, OTM fanining eng katta va ilg'or qismi Milliy markazning alohida bo'linma makomiga ega bo'lgan universitet laboratoriyalarda amalga oshiriladi, bu esa ular qo'shimcha kafolatli moliyalashtirish va infratuzilma ko'magini olishga yordam beradi.

Shu bilan birga oxirgi o'n yillikda OTMlarning rivojlanishi uchun o'ziga xos xususiyatni alohida ta'kidlash lozim: davlat uni ilmiy-texnik taraqqiyoti talablarini, talaba va o'qituvchilarining ijodkorligini faollashtirish, ta'limning uzluksizligi, innovatsion faoliyatni rag'batlantirishni hisobga olgan holda isloh qilishga astoyidil harakat qiladi. Bunda davlat ilmiy-texnika strategiyasining ustuvor yo'nalishlarini aniqlashda o'zining ustunlik rahbarlik rolini saqlashga intiladi.

Xorijiy davlatlardagi OTMlarda ro'y berayotgan o'zgarishlar ilmiy tadqiqotlarning samaradorligi, ularning amaliy natijaviyligi ustidan davlat nazoratining kuchayishiga ham bog'liq. Fransiyada 1984 yilda qabul qilingan Qonun bilan davlat va universitetlar o'rtasida ko'p yillik shartnomalar tizimi joriy qilingan bo'lib, unga ko'ra universitetlar ta'lim va tadqiqot tuzilmalarini rivojlantirish bo'yicha majburiyatni o'z zimmasiga oladi².

¹Technovation V.13 Iss.1 Jan.1993 Roy Rothwell The Changing Nature of the Innovation Process

² Беляков С. А. Основные направления государственного регулирования в сфере высшего образования за рубежом/ С. А. Беляков. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та экономики и финансов, 1996. – 24 с., Бетухина Е. Мировая практика формирования научно-технической политики/ Е. Бетухина, М. Пойсик. – Кишинев, 1990., Бизнес-план

Yaponiya universitetlarining uchdan bir qismi xususiy bo'lganligiga qaramay, milliy ta'lim islohotlari kengashi tavsiyalariga ko'ra universitetlar kengashi tashkil etilib, u hukumat topshiriqlarini inobatga olib, ayrim oliy ta'lim muassasalarida ta'lim va ilmiy tadqiqotlar sohasida noyob yutuqlarni rivojlantirish va ulardan samarali foydalanish bo'yicha alohida strategiyani ishlab chiqdi. Aynan ular noyob ilmiy dasturlarni amalga oshirish uchun byudjet mablag'larini birinchi bo'lib oladi. Shunday qilib, Yaponiya OTMlarda fanni rivojlantirishni samarali va saralagan holda rag'batlantiradi.

OTMni innovatsion rivojlantirishning maqsadi ta'lim jarayonining ilmiy izlanishlar bilan integratsiyasi hisoblanib, uning asosida bir tomondan, ta'lim oluvchilarning ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishi, yuqori toifadagi mutaxassislarining tayyorgarligi, ikkinchi tomondan, ilm talab qiluvchi texnologiyalarning yaratilishi, ushbu texnologiyalar hayotga tatbiq etilishi ro'y beradi. Innovatsion rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchlariga jamiyatning g'oyalari, bilimlarga bo'lgan ehtiyojlari hamda ularni eski usullar bilan qondiraolmasligi o'rtasidagi ziddiyatliklar hisoblanadi. OTMni innovatsion rivojlanishi bo'yicha xorijiy tajribani tahlil qilgan holda innovatsion jarayonlarni amalga oshirishning uchta modelini ajratib olish mumkin: chiziqli, parallel va tarmoqli (1-jadval).

1-jadval. Innovatsion jarayonlarning rivojlanish modellari

№	Nomi	Mazmuni
1	Birinchi model - chiziqli	Ish bosqichlarining ketma-ketlik tamoyiliga asoslangan. U ilmiy tadqiqotlardan boshlanib, odatda yangi tovar va texnologiyalardan foydalanish va ularga xizmat ko'rsatish bilan yakunlanadi. Mazkur model dunyoning barcha davlatlarida keng quloch yoygan. Ammo uning oxirgi bosqichi avvalombor ehtiyojga emas, balki ishlab chiqarishga bog'liq. Uzoq payt davomida iste'molchi va uning ehtiyojlari e'tibordan chetda qolgan edi. Hozirgi kunda esa vaziyat o'zgargan, ammo kichik talab tufayli emas, balki texnologik innovatsiyalarga bo'lgan talabning bo'lmaganligi tufayli o'zgargan.
2	Ikkinchi model - parallel	Parallel modeli quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi: -innovatsion jarayon har doim ham ilmiy-tadqiqot tajriba-konstruktorlik ishlarini, xususan fundamental tadqiqotlarni olib borish bilan bog'liq emas; - fan endi innovatsion g'oyalar manbasi sifatida emas, balki innovatsion jarayonning barcha bo'g'inlaridan o'tadigan resurs sifatida namoyon bo'ladi; -parallel modelida uning unsurlarini birlashtiradigan sifat jihatdan yangi turdagi aloqasi yuzaga keladi, jumladan: teskari aloqalar, ularning funksional vazifasi innovatsion jarayonlarning mustaqil yoki kam tobe bo'lgan tarkibiy qismlariga ixtiyoriy ravishda bo'lishga yo'l qo'ymaslik.
3	Uchinchi model -	Bu yangi istiqbolli tuzilma bo'lib, u AQSHda 1990 yillarda jahon miqyosidagi eng yirik texnopolisda paydo bo'ldi.

инвестиционного проекта: Отечественный и зарубежный опыт: Современная практика и документация: учеб.-практ. пособие/ под общ. ред. В. М. Попова. – Изд. 4-е. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 423

	tarmoqli.	U tadqiqot universitetlari va markazlari atrofida iqtisodiyotning eng yangi tarmoqlarida faoliyat ko'rsatuvchi kichik innovatsion firmalarning to'planishi bilan tavsiflanadi ("Silikon vodiysi"). Ushbu modelning o'ziga xos xususiyati innovatsiya va investisiyalarni birlashtiruvchi hamda yetakchi tadqiqot universitetlarning intellektual resurslardan samarali foydalanishga ko'proq e'tibor beruvchi venchur biznesi, venchur kapitali hisoblanadi.
--	-----------	--

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatkmoqdaki, innovatsiyaga qaratilgan jamiyatda OTMlar tizimini rivojlantirish iqtisodiyotning ehtiyojlariga doimo moslashish jarayonlari hisoblanadi.

Talabalar, aspirantlar va yetakchi professor va tadqiqotchilarni OTMga jalb qilishning asosiy usuli OTMlarning ta'lim xizmatlarini xalqaro ta'lim bozorlariga olib chiqish bo'yicha harakatlarni birlashtirishi hisoblanadi. Aksariyat Yevropa davlatlarida aynan mana shunday tanlov olib borilgan bo'lib, ular oliy ta'lim muassasalari yetakchi OTMlar atrofida birlashadi va shu bilan birga keng miqyosdagi ta'lim dasturi va yuqori darajadagi ilmiy-tadqiqot ishlarini taqdim etadi. Yana bir muhim global omili texnologiyalarning rivojlanganligi hisoblanadi. Xalqaro innovatsion ta'lim sammiti (WISE) tomonidan ta'lim sohasida olib borilgan so'rovnomalar natijalariga ko'ra respondentlarning 50 % 2030 yilga kelib eng muhim bilim manbalari onlayn rejimida olish mumkinligini ta'kidlaydi.³

Aynan shuning uchun hozirgi kunda ko'plab rivojlangan davlatlar nafaqat yetakchi jahon OTMlar bilan raqobatlasha oladigan jahon toifadagi universitetlarni rivojlantirish, balki o'qitishning innovatsion usullarini, sifat jihatdan yangi ta'lim texnologiyalari va zamonaviy ta'lim dasturlarini rivojlantirishga katta e'tibor beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Raximova U.A.. Менеджмент качеством в сфере высшего образования //- *Ekonomicheskii vestnik Uzbekistana*. T.:Tashkent 2015. - 94 bet.
2. Raximova U.A. O'zbekistonda oliy ta'lim tizimi rivojlanishining ustuvor yo'nalishlari. // *Biznes-Ekspert jurnali*. T.: Toshkent 2016. 8-son. 57 bet.
3. Raximova U.A. Innovative methods of teaching as a means of implementing an interactive model of training in higher educational institute.// *GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY jurnali*. T.:India. 2017.
4. Rajabov, M. (2019). THE BENEFITS AND STRATEGIES OF USING AUDIO MATERIALS IN ENGLISH CLASSES. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF HISTORY, CULTURAL STUDIES AND PHILOLOGY* (pp. 17-21).
5. Zaripova, S., & Chimberdiyeva, N. (2024, February). OG 'ZAKI SO 'ZLASH KO 'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH. In *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit* (pp. 159-162).

³Роберт Кулен «Для чего нужна интернационализация образования?», журнал «Международное образование», №83, 2016 г. (https://ihe.hse.ru/data/2016/01/21/1137869301/WHE_10_view.pdf)